

УДК 94(37)

ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ СУСПІЛЬСТВА У ТВОРАХ РИМСЬКИХ ІСТОРИКІВ ПЕРІОДУ ІМПЕРІЇ

Людмила ПОНОМАРЕНКО (Кіровоград)

У статті висвітлюється повсякденне життя римських громадян у період Імперії, зокрема, відвідування театралізованих вистав, участь у змаганнях, досліджуються нові явища в релігійному житті суспільства.

Ключові слова: театр, амфітеатр, гладіатори, терми, мітраїзм.

В статье освещается обычная жизнь римских граждан в период Империи, в частности посещение театра, участие в соревнованиях, исследуются новые явления в религиозной жизни общества.

Ключевые слова: театр, амфитеатр, гладиаторы, термы, митраизм.

The article covers daily lives of Roman citizens during the Empire period, in particular, visits to theatrical performances, participate in competitions, new phenomena are studied in a religious society

Key words: theater, amphitheater, gladiators, baths, mitrayizm

Дослідження суспільства з його політичною, економічною історією, розвитком культури буде неповним, якщо не аналізувати повсякденне життя людей, які й творили цю історію. В окремих випадках аналіз, здавалося б, незначних з погляду глобальних цивілізаційних процесів подій, якими жило суспільство кожного дня, для розуміння суті розвитку цивілізації є значно важливішим, ніж здобутки в економіці, винаходи та інші знакові для суспільства досягнення. Студентам, які вивчають стародавній Рим, можна донести прагнення, проблеми суспільства, дух епохи якнайкраще через призму сприйняття повсякденного життя різних груп громадян.

Не менш важливим є і той факт, що реконструкцію життя римського суспільства можна зробити, вивчаючи твори римських істориків, які, або були безпосередніми учасниками описуваних подій, або користувалися джерелами тієї епохи, в якій і жили. Тобто для них самих близькими й зрозумілими були ті проблеми, якими переймалося все римське суспільство.

Джерельну базу для дослідження зазначеної теми становлять "Життя 12 цезарів" Светонія Транквілла [2], які написані за певним шаблоном і де історія Риму розглядається через біографії імператорів, "Історія" Амміана Марцелліна [2] в тій частині, де він характеризує життя суспільства Пізнього Риму та збірник IV ст. н.е. під умовною назвою "Письменники історії августів" [2], де вміщені біографії правителів імперії від Адріана до Нумеріана. До збірника ввійшли твори авторів, які більше ніде не згадуються, тому сучасні історики до цієї інформації ставляться досить скептично. Зразком же для написання збірника були біографії Светонія, тому й твори за стилем нагадують розповіді Транквілла.

Окремі аспекти життя римського суспільства були предметом вивчення в працях Майкла Гранта [4], Франка Коуела [6], Кнабе Г. С. [5], Гиро П. [3], які розкривали побут, сімейні стосунки, релігійні уподобання та інші сторони життя Риму.

Римське суспільство періоду Імперії, судячи із джерел, мало бурхливе життя. Громадяни Риму переймалися не тільки надбанням матеріального, тобто роботою. Велику увагу воїни звертали й на інші, не менш важливі для них речі та події.

Римляни в період Імперії, незалежно від їхнього соціального статусу, любили відвідувати театралізовані вистави, цирк, бої гладіаторів, змагання атлетів та інші вистави, навіть брали участь у них. На території Риму в період Імперії функціонував Великий цирк, цирки Фламінія, Саллюстія, Нерона, Доміціана, Адріана та Максенція. Кожен із імператорів вважав, що вистави є складовою частиною життя суспільства й тому витрачав значну частину коштів на їх організацію. Так, імператор Октавіан Август, як свідчить Светоній, в період свого правління влаштував 4 великі спортивні змагання від свого імені і 23 від імені інших магистратів, які не мали власних коштів. Театральні вистави він організовував у всіх кварталах міста, одночасно на багатьох сценах і навіть різними мовами. Гладіаторські бої – не тільки на форумі чи в амфітеатрі, а також у цирку та в септах, тобто місцях на Марсовому полі, де відбувалося голосування на народних зборах. На Марсовому полі ними влаштовувалися також змагання атлетів і навіть морських бій на спеціально викопаній за Тибром водоймі. У цирку за часів Октавіана Августа вступали бігуни, атлети вершинки. Іноді це були навіть юнаки із багатих та знатних сімей. Октавіан також організовував Троянські ігри за участю знатних молодих людей. У такий час місто обезлюднювалось. Для недопущення масових пограбувань у цей період навіть вставляли спеціальну охорону по місту [2, с. 72]. На початку свого правління Тиберій також влаштовував гладіаторські бої, залучаючи до них так званих відставних гладіаторів, тобто тих, кого вже відпустили на свободу. За небезпечну роботу їм платили по 100 тис. сестерціїв [2, с. 106]. Але з часом імператор значно скоротив кошти на театральні вистави та гладіаторські бої, зменшив кількість гладіаторів [2, с. 120]. У суспільстві поступово формувалася думка, що знатним особам непристойно вступати на сцені та арені.

Незважаючи на такі обмеження, з часом учасникам всіляких розваг стають усі прошарки суспільства, навіть попри негативне до них ставлення.

Так, при імператорі Калігулі циркові змагання влаштовували з ранку до вечора, арену задля краси поспали вохрою, а кінцями правили тільки сенатори [2, с. 147]. Не дивно, що окремі імператори більше переймалися проблемами гладіаторських боїв та вистав, ніж займалися державними справами.

Зокрема, Гай Калігула змагався в гладіаторських боях [2, с. 154], був їздовим, співав, танцював, боровся бойовою зброєю, вступав у побудованих

иим же цнрковнх прнмщеннях, брав участь у вслякнх театралзованнх внставах [2, с. 164].

Велнку популярність серед громадян Рнму малп перегонн на колісннцях. Воии проводплпсь у так званому Велнкому цнрку, якнй вмщав до 485 тис. відвідувачів. Більшість глядачів спділн на дерев'яннх лавках, що розміщувалпсь позаду передніх рядів, які булп кам'яннмн й призначалпсь для сенаторів та вершннків. Популярність перегонів була такою велнкою, що чоловікн, жіики та дітн почнналп сходитись у цнрк до сходу соиця, щоб зайнятн місця. Ті, хто запізннвся, вільннх лавок уже собі не знаходнв. Змагання розпочнналися помпезно, з внходом оркестру, співаків, жерців, що неслн зображення богів і богннь, правлячої елітн.

У період Імперії заїздп обмежувалпсь тількин заходом соиця. Їздовнмн булп або рабп, або біднякн. У жорстокому змаганні внжнвалн ті, хто був свого роду професіоналом або кому просто пощастнло. На такнх перегонах ставкн робплн на велнкі гроші, тому існувалп таблнці заїздів і таблнчкн, що рекламувалп коней та їздовнх. Фаворнтів змагань зналп всі, у суспільстві воии булп страшенно популярннмн.

В епоху Імперії саме вслякі розвагп заміннлн основній масі населення участь в управлінні державою. Поступовнй відхід від політнчного жнття потрібно було чнмось заповннтн, тому імператорп свідомо стнмулювалп участь громадян Рнму у вндовнщах, оплачуючп їхню вартість. Кожен із імператорів вважав за правнло влаштуовуватн або гладіаторські бої, або перегонн на колісннцях, або різноманітні театралзовані внставн. Так, Светоній свідчнть, що Клавдій організовував чнсленні вндовнща, і не тількин традиційні. Він внгадував нові, відновлював старі й започаткував там, де їх ніколп раніше не було [2, с. 179]. Задля своєї популярності Олександр Север змушував кандпдатів на державні постн влаштуовуватн народу розвагп за свій рахунок. Крім того, він заснував навіть посадп скарбннків, які повннні булп організуовуватн вндовнща за державні коштн [2, с. 566] та контролюовуватн їхнє проведення.

Светоній Транквілл у своєму творі вказує, наскільки популярннмн та важлнвнмн булп ці вндовнща для простого народу. Із його праці ми дізнаємось, що окремі громадянн заповідалн гроші на будівннцтво театру й навіть персональне втручання Тпберія, якнй хотів ці коштн внкорпстатн на будівннцтво доріг, не допомогло змінити волю власннка. Зокрема, у Рнмі на коштн громадян булп побудовані храмн, театрп та амфітеатрп: Марцієм Філіппом – храм Геркулеса, Луцієм Корніфіцієм – храм Діанн, Азінієм Полліоном – атрій Свободп, Корнелієм Бальбом – театр, Статілієм Тавром – амфітеатр [2, с. 65]. Але інколп нестрнмні розвагп прнводплп до того, що ситуація внходпла із-під контролю. Так, у м. Полленції бідні громадянн не внпускалн з площі похоронну процесію, внмагаючп в спадкоємців велнкі коштн на гладіаторські бої. І тількин втручання імператорського війська дозволлп залагоднтн цей конфлікт [2, с. 121].

Спроба окремих імператорів обмежити розваги римлян не мала позитивних результатів. Згідно з Юлієм Капітоліном, Марк Антоній прийняв необачне рішення. Він наказав узяти гладіаторів на фронт, чим збурило ситуацію в Римі. Серед населення поповзли чутки, що імператор хоче забрати в них розваги й змусити народ займатися філософією [2, с. 395].

Зважаючи на велику популярність видовищні заклади будувалися швидкими темпами й часто із інженерними порушеннями, тому різного роду розваги інколи закінчувалися трагічно. Так, у м. Фіденн в часи правління Тиберія, обвалився амфітеатр, у результаті чого загинуло понад 20 тис. осіб [2, с. 122].

Загалом, римляни не могли потерпати через недостатню кількість розваг у різні пори року. За свідченням Ф. Коуела, в період Республіки громадяни мали 66 днів, присвячених всіляким іграм, у II ст. н.е. таких свят було вже 135, а в IV ст. н.е. – кількість їхня досягла 175 [6, с. 239]. Фактично півроку римські громадяни могли насолоджуватися участю в найрізноманітніших розвагах.

У період Римської імперії релігія почала відігравати зовсім іншу роль, ніж за республіканських часів. Тоді традиційні культури були поставлені на служіння новій державі та її правителю – імператору. І саме імператори робили все для того, щоб популяризувати традиційні культури й надати їм нового забарвлення. Август витратив багато коштів і своїх, і чужих, щоб побудувати нові храми та залучити населення до масових релігійних обрядів. Так, Август побудував храм Марса, святилище Аполлона на Палатині, храм Юпітера на Капітолії [2, с. 64]. Громадянам Риму побудовані храми: Геркулеса, Діани, Сатурна та інші [2, с. 65]. Незважаючи на те, що населення Риму зберігало зовнішні форми офіційних культів і відвідувало релігійні церемонії, з'явилися нові тенденції у віруваннях людей. Релігії, яку пропагувала держава, уже було недостатньо для задоволення потреб людей у захисті їх від безжального світу. Тому з'являється ідея бога-спасителя та поширення культів, які прийшли зі Сходу. Відправлення таких культів супроводжувалося дійством-містерією з великою кількістю учасників. Парадокс ситуації полягав у тому, що офіційно культури-містерії не суперечили традиційним релігійним віруванням, і люди могли належати до різних релігій одночасно.

На початку Імперії влада ще боролася із поширенням східних культів, про це свідчать Светоній, характеризує внутрішню політику Тиберія: "чужеземні дієства, а особливо єгипетські та іудейські обряди він заборонив, тих, хто в них брав участь, примусив спалити свій священний одяг із атрибутами віри" [2, с. 120].

Починаючи із II ст. н.е., культури-містерії заповнили Рим. Культ Бахуса (Діоніса) поступово перетворився у привілей впливової еліти суспільства, яка таким чином підкреслювала своє багатство й мала надію продовжити таке життя і в потойбічному світі.

Доміціан, якні до того як стати імператором, утік від своїх ворогів у священному одязі жерця Ісиди протягом свого життя, всіляко пропагував цей культ. Ним були побудовані величні храми Ісиди та Серапіса (Осіріса) на Марсовому полі [2, с. 268]. На початку Імперії в Римі поширився культ Мітри, якні прийшов із території Індії та Персії. Мітраїзм розпочинався як релігія бідних, оскільки вимагав високоморальної поведінки, допомоги один одному, взаємоповаги, тобто мав риси захисника знедолених. І тільки з II ст. н.е. цей культ поширився й серед аристократії та освічених людей.

З часом до екзотичних східних культів залучаються й імператори. Яскравим прикладом такої тенденції є життя Антоніна Геліогабала. Як свідчать Елій Лампрідій, Варій Авіт був жрецем фінікійського бога соиця Елагабала, або Геліогабала. Ставши імператором, він спорудив храм богу соиця, кожного ранку влаштовував пишні священнодійства, приносячи в жертву велику кількість тварин. До своїх священнодійств у примусовому порядку залучав сенаторів і вершників [2, с. 520 – 521], а тих, хто не схвалював таку поведінку, страчував. Релігійна політика в Римі мала двоякний характер. З одного боку, до іових культів залучається населення, яке незадоволене своїм існуванням, а з іншого – еліта, яка участю в пишних ритуалах знаходила виправдання своєму розкішному життю.

Паралельно із містичними культами в Римі поширювалась астрологія, яка найбільше припала до душі вищим прошаркам суспільства. В умовах нестабільного суспільства, коли ніхто із громадян не був упевнений у завтрашньому дні, астрологи для своєї діяльності знайшли благодатний ґрунт. Не обійшли "турботою" астрологи й імператорів. Велику увагу приділяв всіляким передвісникам Октавіан Август. Свою діяльність протягом дня він узгоджував із різноманітними прикметами. Він настільки був упевнений у своїй долі, що навіть оприлюднив свій гороскоп і випустив срібну монету із знаком Козерога [2, с. 97]. Палким прихильником астрології був і Тиберій. Светоній зазначає, що богам і релігійним культам Тиберій довіряв мало, натомість він безмежно вірив астрології і був переконаний, що все вирішує доля [2, с. 135].

Серед бідного населення поширена була інша форма інформації про майбутнє: звернення до ворожок і всілякого роду провидців, де люди також залишали багато грошей.

Розвиток римського суспільства неможливо уявити без прославлених терм. Більшість імператорів прагнули увічнити своє правління будівництвом або реконструкцією цих універсальних закладів. Зокрема, і сьогодні відомі руїни терм Нерона, Траяна, Тіта, не враховуючи терми Каракалли та Діоклетіана, які вважалися грандіозними будівлями не тільки в римську епоху. За свідченням Гиро П., у період Імперії нараховувалося 952 терми [3, с. 250].

У термах Каракалли одночасно могли митися 1600 осіб. Це був комплекс різноманітних за призначенням приміщень для купання з холодною

та гарячою водою, бібліотекою, майданчиком для спортивних вправ. В середині лазні були прикрашені статуями та мозаїкою. Вони мали мармурові басейни, кімнати для проживання рабів, складські приміщення для палива.

Терми Діоклетіана одноразово вміщали 3000 людей. Їхнє будівництво було масштабним і тривало 10 років. Для більшості імператорів такі інвестиції ставали правилом. Елій Лампрідій, позитивно характеризуючи Олександра Севера, зауважує: "Він побудував терми у всіх районах, які до цього часу їх не мали" [2, с. 563].

У часи Імперії такі заклади були відкриті як для чоловіків, так і для жінок та дітей. Вартість одного квінта була невеликою, але і її міг компенсувати імператор або багатий громадянин. Для римлян відвідування терму мало не тільки гігієнічний характер, але й суспільний. Вони ходили в терми, щоб зустрітися з іншими громадянами, спілкуватися, займатися фізичними вправами, брати участь в іграх, і, звичайно, зігрітися теплою ванною взимку та охолодитися влітку.

Римські терми були досить демократичними установами, тому особливих обмежень у поведінці там не існувало. Відвідувачі любили у ваннах співати, говорити із друзями, читати, навіть їсти. Терми відвідували як бідні громадяни, так і багаті. Бідніше населення користувалося звичайними послугами, багаті – могли дозволити собі й додаткові. Багатії брали із собою рабів для прислужування або користувалися послугами масажистів. Особливий позитивний настрій у термах створювали сади, в яких вони, зазвичай, і будувалися.

Марцеллін зазначає, що "один багатий стільки приносив із собою різноманітного одягу, що можна було відразу одягнути одинадцять осіб". У його розпорядженні були тонкі льняні простиралки та "втягнута з-під преси чиста білизна" [1, с. 431].

Римські громадяни мали й невибагливі розваги. Серед бідних особливо популярними були так звані "вільні харчевні", які вважалися дешевими місцями відпочинку. Оскільки там збиралися нижчі прошарки суспільства, влада завжди підозріло ставилася до такого роду закладів, боячись організації змов чи якихось інших деструктивних дій. Але, незважаючи на бажання багатьох імператорів обмежити роботу таких шинків, вони в Римі процвітали.

Бідні громадяни Риму періоду Імперії звикли й до всіляких подарунків та роздавань з боку влади. Починаючи із Октавіана Августа, імператори частину коштів, яку отримали від свого народу, повертали йому ж, але у вигляді грошових та матеріальних подарунків.

Так, Октавіан Август періодично винагороджував громадян грошима по 300–400 сестерціїв на особу, роздавав безкоштовно хліб [2, с. 70 – 71]. Такі ж грошові винагороди організовував Доміціан [2, с. 271]. Він же під час свят роздавав всілякі харчові продукти та напої. Такі подарунки робили практично всі імператори. Населення Риму, яке звикло до таких захошень, часто

”нахабніло” й вимагало додаткових роздавань. Так, Октавіан Август дуже обурився, що громадяни вимагали не обіцяних йому подарунків і навіть видав з цього приводу едикт, у якому зазначив, що ”тепер ніяких подарунків більше не буде, хоча раніше він збирався їх роздати” [2, с. 71].

Светоній Транквілл, інші автори епохи Імперії у своїх творах тільки констатували події й не давали їм оцінку, чого не можна сказати про Амміана Марцелліна. Він у досить темних тонах змальовує життя римського суспільства й не шкодує негативних відтінків, говорячи як про еліту суспільства, так і про народ.

Зокрема, Амміан обурюється тим, що багаті втрачають великі кошти на свій одяг, оточення, розваги із жінками та всілякі видовища. Причому, це все вони вважають першочерговим у своєму житті. Натомість, вони ”бояться наук як отрути, не читають ніяких книжок” [1, с. 430], а свої подорожі за межі маєтку порівнюють із походом Олександра Македонського” [1, с. 431].

Амміан Марцеллін зазначає, що еліта суспільства пихата, нечесна, зарозуміла й не дуже розумна.

Не менше негативу й при характеристиці народу, якого Марцеллін називав бездіяльним і лінивим. Він зазначав, що своє життя вони проводять за вином, грою в кості, у вертепах і видовищах. ”Великий цнрк є для них храмом, житлом, місцем зборів, і вищою метою їхніх бажань” [1, с. 433]. Великим недоліком імператор вважав неробство й прагнення до всіляких розваг.

Таким чином, римське суспільство, що розпочало свою історію як громадянська община із правами народу на участь в управлінні державою, у період Імперії практично втратило ці позиції. На зміну народним зборам прийшли видовища та розваги. Гарантії імператорської влади поширювалися не на гідне життя громадян в суспільстві, а на проведення його вільного часу під контролем держави. Імператори декілька століть поспіль свідомо культивували таку систему життя римських громадян. Це призводило до люмпенізації бідних прошарків суспільства й до всюдозволеності правлячої еліти, про що яскраво й свідчать твори римських авторів періоду Імперії.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Аммиан Марцеллин. История // Историки и история. – М.: Остожье, 1997. – Т. 2. –С. 410–434.
2. Гай Светоний Транквилл. Жизнь двенадцати цезарей. Властелины Рима. – М.: ”Ладомир”, 1999. – 944 с.
3. Гиро П. Частная и общественная жизнь римлян: Пер. с франц. – 2-е изд. – М.: ”Алетейя”, 1995. – 592 с.
4. Грант Майкл. Римляне. Цивилизация Древнего Рима. / Пер. с англ. И.Ю. Мартынова. – М.: ЗАО Центрполиграф, 2005. – 397 с.
5. Кнабе Г.С. Древний Рим – история и повседневность: Очерки. – М.: Искусство, 1986. 206 с.
6. Коуэл Ф. Древний Рим. Быт, религия, культура. / Пер. с англ. О.Д. Сидоровой. – М.: ЗАО Центрполиграф, 2006. – 255 с.

Випуск 15

Серія: ІСТОРИЧНІ НАУКИ

 НАУКОВІ ЗАПИСКИ

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Пономаренко Людмила Василівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри
всесвітньої історії КДПУ ім. В.Винниченка.

Наукові інтереси: соціально-економічний розвиток суспільства у стародавній та
середньовічній період.